

Kazimierz Dullak

Uniwersytet Szczeciński, Szczecin | Instytut Nauk Teologicznych
ORCID: 0000-0002-9202-0433, e-mail: kazimierz.dullak@usz.edu.pl

Łukasz Pniewski

Radca Prawny, stały mediator sądowy, Koszalin
ORCID: 0000-0003-1165-4731, e-mail: lukasz@pniewski.pl

INSTYTUCJA SEPARACJI MAŁŻEŃSKIEJ NA GRUNCIE PRAWA KANONICZNEGO I POLSKIEGO PRAWA CYWILNEGO

Streszczenie

Separacja pochodzi od łacińskiego terminu *separatio*, co oznacza oddzielenie, odłączenie i izolację. W polskim prawie cywilnym polega na zniesieniu wspólności małżeńskiej i oddzieleniu od wspólnoty domowej (stołu i łoża). Powstająca jako skutek poważnego kryzysu separacja nie powoduje rozwiązania istniejącego między stronami stosunku prawnego. Nie upoważnia również ich do ponownego zawarcia związku małżeńskiego. Ustawodawca zwalnia strony z obowiązku wspólnego pożycia, ale nie daje im pełnej swobody. Również Kościół katolicki daje możliwość małżonkom, którzy chcą się definitywnie rozstać z sankcją separacji. Jest to jednak wyjątek, który ma łagodzić wyjście z trudnych sytuacji życiowych. Przepis ten, wyprowadzony z prawa kanonicznego, został wprowadzony do polskiego porządku prawnego niedawno, bo w 1999 roku, jako realizacja postanowień Konstytucji RP i Konkordatu. Poniższy elaborat przybliży instytucję separacji, jej sens, cel i funkcje. Przedstawia pojawiające się podobieństwa między tymi dwoma systemami prawa w zakresie przesłanek, nakazów i skutków. W ten sposób ukazano użyteczne i publiczne znaczenie separacji.

Słowa kluczowe: separacja, prawo kanoniczne małżeńskie, wspólność małżeńska, wspólnota domowa

Abstract

THE INSTITUTION OF MARITAL SEPARATION UNDER CANON LAW AND POLISH CIVIL LAW

Separation leads out from the Latin term *separatio*, which means separation, disconnection and isolation. In Polish civil law it depends on canceling the matrimonial community and separation from the community of Home (table and bed). Arising as an effect of serious crisis separation doesn't cause a solution of the legal relationship existing between parties. It also doesn't authorize them to get married again. The legislator releases parties only from obligation to the common life, but does not give them full freedom. Also Catholic Church gives possibility for spouses who want to certainly part from each other with sanction of separation. But it's an exception which is supposed to mitigate the way out of hard life situations. This regulation, lead out from the canonic law, was introduced into the Polish statutory recently in 1999, as a realization of the Constitution and Concordat. Below elaborate approximates institution of separation, its sense, aim and functions. It presents appearing similarities between these two systems of law in the fields of premises, orders and effects. This way it shows useful and public meaning of separation.

Keywords: separation, canon law of marriage, marital community, domestic community

Wstęp

Wywodząca się z prawa kanonicznego instytucja separacji jest w obecnym polskim prawie cywilnym wciąż mało znana. Została przywrócona ustawodawstwu w 1999 roku ówczesną nowelizacją kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹. Kwestia jej wprowadzenia do polskiego porządku prawnego spotkała się ze znaczącym zainteresowaniem i powszechną dyskusją, której echa odzywają się co pewien czas. Upředni brak podobnej instytucji stwarzał poważne problemy społeczno-prawne, zaś jej przywrócenie przyczyniło się do stworzenia swoistej alternatywy do uregulowania swojej sytuacji prawnej w obliczu braku chęci całkowitego zerwania wspólnoty małżeńskiej nie tylko przez osoby wierzące. Separowani małżonkowie mają również dzięki temu łatwiejszą możliwość powrotu do wspólnoty.

Mimo iż małżeństwo osób ochrzczonych jest nierozzerwalne z punktu widzenia prawa kanonicznego, to jednak zachowanie wspólnoty życia nie jest absolutyzowane i dopuszcza się wyjątki. Stanowisko to znalazło swoje odzwierciedlenie w poglądach wczesnochrześcijańskich, ewoluując aż do współczesnej formy kodeksowej sankcjonowanej m.in. instytucją separacji.

---

1 Art. 61¹–61⁶ Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. 1964 nr 9 poz. 59 ze zmianami (dalej KRO); art. 1 Ustawy z dnia 21 maja 1999 r. *o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 1999 nr 52 poz. 532.

Zatem zarówno na gruncie prawa kanonicznego, jak i świeckiego nie można tej instytucji traktować jako etapu pośredniego ani sposobu prowadzącego do rozwiązania małżeństwa przez rozwód. Jej przywrócenia ustawodawstwu polskiemu nie należy rozpatrywać w aspekcie wyznaniowym, lecz przede wszystkim ze względu na jej charakter ochronny i restytucyjny. Takie ujęcie tej kwestii realizuje także postanowienia Konstytucji RP² i Konkordatu³ ratyfikowanego w 1998 roku, stanowiące o ochronie małżeństwa i rodziny. Na tak wskazanej podstawie oba te porządki prawne powinny wzajemnie się uzupełniać i współdziałać dla osiągnięcia wskazanego celu.

1. Pojęcie separacji małżeńskiej

Pojęcie separacji w języku polskim ma bardzo szeroki zakres znaczeniowy. W celu uniknięcia nieporozumień terminologicznych wynikających z zamiennego stosowania pewnych nazw w dyskusjach nad separacją należy zdefiniować pojęcie będące w centrum zainteresowania niniejszego rozważania. Możemy bowiem mówić o pojęciu separacji *sensu largo*, następnie o separacji faktycznej, dalej prawnej nazywanej też formalną, to jest o separacji jako instytucji prawa kanonicznego i polskiego prawa cywilnego *sensu stricto*.

Znaczenie separacji należy wyprowadzać od łacińskiego *separatio*, co oznaczało oddzielenie, rozłączenie, odosobnienie i izolację⁴. Termin ten powszechnie jest odnoszony do tzw. *divortium semiplenum*, czyli rozłączenia małżonków z pozbawieniem strony winnej praw do wspólnego łoża, stołu i zamieszkania. Jest to wówczas tzw. separacja niepełna, inaczej połowiczna, nierozwiązująca związku małżeńskiego. Odróżnić od niej należy separację całkowitą, tzw. *separatio vinculum* lub *divortium perfectum*, tj. rozwód. W pierwszym przypadku podczas separacji niektóre prawa i obowiązki stron, wynikające z zawartego między nimi małżeństwa, ulegają zawieszeniu. Nie powoduje to jednak rozwiązania istniejącego między nimi stosunku prawnego, jak też nie uprawnia ich do zawarcia nowych związków małżeńskich⁵.

2 Art. 18 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zmianami.

3 Art. 10–11 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisanego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318.

4 *Słownik łacińsko-polski*, t. 5, red. Marian Plezi (Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1999), 112; *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, red. Bogusław Dunaj (Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 2000), 303.

5 Piotr Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003), 29–30, 33–34; Piotr Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku* (Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 1999), 14–15; Piotr Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, *Ius Matrimoniale* 8 (2003): 89–90; Piotr Kasprzyk, „Separacja prawna w świetle znolizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”, *Roczniki Nauk Prawnych* 1 (2000): 211–212; Piotr Kasprzyk, „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”, w: *Kościelne Prawo procesowe. Materiały i studia*, t. 3, red. Andrzej Dzięga, Mirosław Wróbel (Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2003), 26; Wojciech Góralski, „Instytucja separacji a prawo polskie”, w: *Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 r. w Katowicach*, red. Bronisława Czech (Katowice: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Ośrodek Terenowy przy Sądzie Wojewódzkim, 1996), 239–240; Tadeusz Smoczyński, „Separacja małżonków”, *Studia Prawnicze* 1–2 (2000): 151–152;

Etymologicznie słowo separacja zbudowane jest z dwóch członów. Pierwszy stanowi przedrostek *se-* oznaczający odsunięcie, czy też właśnie odseparowanie. Zaś drugi, czyli *pars, paris* uosabia w tych okolicznościach męża lub żonę⁶.

Z samej analizy powyższego terminu wynika, iż przed zaistnieniem takiego rozłamu musi dojść wcześniej do pewnego nieporozumienia czy też sporu. Opisywany kryzys staje się udziałem wielu małżonków na różnym etapie ich pożycia. Jego przyczyną może być określone załamanie planów życiowych albo utrata zaufania do współmałżonka. W większości przypadków pary radzą sobie z takimi trudnościami i po ich rozwiązaniu dalej razem współżyją. Jednak w przypadku kryzysów o dużej sile i znaczeniu konsekwencją jest doprowadzenie do czasowego lub stałego rozstania, które może się odbyć bez zaangażowania powagi sądu. Tak scharakteryzowaną sytuację należy nazwać separacją faktyczną, w której małżonkowie działają według własnego uznania bez zewnętrznej ingerencji sądu.

Należy przy tym pamiętać, że małżeństwo zawarte pomiędzy ludźmi ochrzczoneymi ma, zgodnie z nauką Kościoła, charakter nierozzerwalny⁷. Mimo tego założenia przymiot ten nie jest traktowany jako przymus. Kościół katolicki dopuszcza bowiem możliwość, aby jeśli małżonkowie w sposób niepokonalny pragną się rozstać, uczynili to, sankcjonując swoją decyzję instytucją separacji. Nie może to jednak zostać uznane za stan normalny. Jest on tolerowany, ponieważ małżonkowie w obliczu Boga i prawa kanonicznego nie chcą definitywnego zerwania węzła małżeńskiego. Jest to zatem środek łagodzący wyjście z trudnych sytuacji życiowych.

Mianem separacji prawnej należy określić stan, który powstaje na skutek orzeczenia sądu wydanego zgodnie z obowiązującym prawem. Sąd sankcjonuje taką sytuację na wniosek uprawnionego podmiotu bądź podmiotów, po zbadaniu zaistniałych przesłanek i rozpatrzeniu powodów. Uchyla on wówczas wspólnotę małżeńską bez prawa wstępowania któregokolwiek z małżonków w nowy związek małżeński⁸. Rozstrzygnięte zostają jednocześnie skutki prawne z tym związane, zniesiony zostaje obowiązek wspólnego pożycia bez naruszenia węzła małżeńskiego. Taka formalna separacja określa także prawa i obowiązki rozłączonych małżonków.

Ostatecznie oba powyższe terminy należy również jasno odróżnić od pojęcia separacji jako instytucji prawa zarówno kanonicznego, jak i polskiego prawa cywilnego. W tych określonych porządkach prawnych ustawodawca wyznaczył bowiem normy prawne regulujące

---

Sylwester Kasprzak, *Wybrane zagadnienia z prawa kościelnego* (Lublin–Sandomierz: KUL – Wydawnictwo Diecezjalne, 2000), 738; Tadeusz Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, t. 3 (Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1996), 226; *Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden*, t. 18, red. K.E.H. Liedtke (Wiesbaden: F.A. Brockhaus, 1968), 838; Carol Crowdy, *Family Law in a nutshell* (London: Sweet & Maxwell, 1992), 14.

6 *Słownik łacińsko-polski*, 112.

7 Rdz 2,24; Mt 5,32; Mt 19,3–9; Mk 10,7–12; Łk 16,18; Rz 7,2–3; 1 Kor 7,10–11, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia* (Poznań: Pallottinum, 2000).

8 *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. Mieczysław Szymczak (Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1981), 198.

przyczyny, przesłanki, sposób orzekania i skutki separacji małżeńskiej. Wnioski o taką separację składa się w zasadzie niezależnie od siebie na forum kościelnym i cywilnym.

Dla całościowego ujęcia terminologii separacji należy w tym miejscu przytoczyć także sposoby jego rozumienia w porządku kanonicznym. Wywodzi się ono z języka łacińskiego i ma dwojakie znaczenie. Po pierwsze rozumiane jest jako rozwiązanie węzła małżeńskiego, tzw. *de dissolutione vinculi*⁹ lub jako separacja podczas trwania tego węzła, tzw. *de separatione manente vinculo*¹⁰. W ujęciu tym jedynie prawnie określona przyczyna może zwolnić współmałżonków z prowadzenia wspólnego życia. Taka *causa legitima* może prowadzić do separacji wieczystej, tj. *separatio perpetua*, jeśli jest ona podjęta do końca życia albo do jakiegoś czasu, tj. *separatio ad tempus*, jeśli jest ona wprowadzona jedynie na pewien określony czas¹¹.

Ponadto w celu dalszego rozróżnienia należy dodać, iż przy rozbieżności żądań stron w polskim prawie cywilnym mamy do czynienia z tzw. separacją niezgodną, gdy jedna ze stron opowiada się za separacją, a druga za rozwodem. Podobnie, jeśli tylko jeden z małżonków wnosi pozew o orzeczenie separacji, a drugi pozostaje bierny. Jednak wystarczy, by tylko jedno z nich wystąpiło z powyższym żądaniem, aby sprawa taka była prowadzona w trybie procesowym. Należy jednak pamiętać, że zgodnie z regulacją kodeksową sąd zawsze będzie się przychylił do roszczenia dalej idącego. Dlatego jeżeli jedna strona żądać będzie separacji, druga zaś rozwodu, to sąd, oddalając pozew o separację, orzeknie rozwód, jeśli okaże się on uzasadniony¹².

-
- 9 Kan. 1141 i nast. „*Codex Iuris Canonici Auctoritate Joannis Pauli PP II Promulgatus*”, *Acta Apostolicae Sedis* 75 (1983) pars II. Ogłoszony 25 stycznia 1983 r., zaczął obowiązywać od pierwszego dnia Adwentu 1983 r. (dalej CIC 1983).
- 10 Kan. 1151 i nast. CIC 1983.
- 11 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 29–34; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 14–15; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 89–90; Kasprzyk, „Separacja prawna w świetle znowelizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”, 211–213; Kasprzyk, „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”, 26; Kasprzyk, *Wybrane zagadnienia z prawa kościelnego*, 738–739; Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, t. 3, 226; Tadeusz Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. 4 (Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1990), 331; Piotr Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego* (Tarnów: Biblos, 2000), 235–236; Edward Sztafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4 (Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1986), 168; Janusz Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: akty stanu cywilnego, komentarz* (Warszawa: C.H. Beck, 2002), 274–276; *Prawo rodzinne*, red. Jan Winiarz, Janusz Gajda (Warszawa: LexisNexis, 2001), 149–150; *Prawo rodzinne*, red. Jerzy Ignatowicz, Mirosław Nazar (Warszawa: Wolters Kulwer, 2006), 118; Norbert Ruf, *Das Recht der Katholischen Kirche* (Freiburg–Basel–Wien: St. Benno-Verlag GmbH Leipzig, 1984), 287–290; *The code of canon law: a text and commentary*, red. James Cordien, Thomas Green, Donald Heintschel (New York/Mahwah: Paulist Press, 1985), 811–822.
- 12 Art. 61² §1 KRO, w połączeniu z art. 439 Ustawy z dnia 17 lutego 1964 r. *Kodeks postępowania cywilnego*, Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296 ze zmianami (dalej KPC); Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 206–207; Zdzisław Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism* (Kraków: Wolters Kluwer, 2006), 39–40 i 89; Elżbieta Holewińska-Lapińska, „Separacja (projekty nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego)”, *Jurysta* 2–3 (1999): 13; Smyczyński, „Separacja małżonków”, 154.

2. Cel i funkcje separacji małżeńskiej

W literaturze przedmiotu rzadko można spotkać dokładnie określone i omówione funkcje instytucji separacji prawnej małżonków. Wszystkim napotkanym podziałom brak całościowego, ścisłego oraz wyczerpującego ich ujęcia i nazwania. Mimo to dla potrzeb niniejszego opracowania wyliczenie takie wydaje się być istotne¹³. Przed próbą dokładnego określenia poszczególnych funkcji należy postawić tezę, że podstawowym celem separacji, łączącym prawo kanoniczne z cywilnym, jest funkcja zachowania i utrzymania węzła małżeńskiego. Wydaje się, że mimo wielu kontrowersji zarówno w doktrynie, jak i w parlamencie, budzi ona najmniej wątpliwości.

Szczególne znaczenie ma dla tej kwestii także burzliwa dyskusja tocząca się w okresie przywracania regulacji kodeksowej w tej materii. Podnoszono wówczas zarzuty, iż separacja spełniająca jedynie funkcję surogatu rozvodu dla katolików nie będzie rozwiązaniem ani potrzebnym, ani też trafnym. Zarzucano jej nieprzydatność i prognozowano niską użyteczność ze względu na pokrywanie się przesłanek z dalej idącym rozводом. Dodawano przy tym, że osoby wierzące mogą korzystać z już istniejących rozwiązań kodeksowych dla uregulowania swoich spraw, gdyż ich sytuacja małżeńska po zastosowaniu separacji zmienia się jedynie nieznacznie. Oczywiście, wszystkie powyższe argumenty należy uznać za chybione. Separacja bowiem zdecydowanie nie może być uznawana za wstęp do rozvodu, nawet mimo wymagania zaistnienia podobnych przesłanek. Nie jest to również propozycja tzw. rozvodu dla katolików, która ma zmierzać do unicestwienia rozvodu dla tej grupy społecznej. Została ona tak uregulowana, by odpowiadać celom i potrzebom szerszego grona. Mimo iż wywodzi się ona z prawa kanonicznego, nie spełnia wyłącznie zadania ochrony przekonań religijnych określonej części społeczeństwa. Ponadto zrównanie separacji z rozводом jest błędne już u swych podstaw, ponieważ nie jest ona inną formą rozvodu, a ma stanowić możliwość jego uniknięcia. Zatem jest ona powołana, by chronić dobro innego gatunku i służyć innym celom. Pomimo trwającego w małżeństwie kryzysu charakteryzuje się ona dążeniem do jego złagodzenia i zachowania węzła. Rozwiązuje problemy rodzinne od strony prawnej, kompleksowo regulując ogół ich praw i obowiązków¹⁴.

W założeniu Kościoła katolickiego związek małżeński powinien mieć charakter trwały. Z jego nauki można wyciągnąć wnioski, iż małżonkowie powinni darzyć się wzajemnie zaufaniem i wsparciem. Wówczas struktura związku oraz jego trwałość opierać się będzie na ich indywidualnej postawie. Kościół zachęca także do pojednania pomimo wszelkich przeciwności i trudności. Separacja zatem przejawia głównie cel i charakter ugodowy.

---

13 Wprowadzona nomenklatura funkcji separacji jest inwencją autora jedynie na potrzeby tej pracy, niemająca swoich odpowiedników w doktrynie i literaturze tematu. Jan Halberda, „Separacja – wybrane zagadnienia materialnoprawne (przesłanki, skutki)”, *Rejent* 11 (2001): 88–95.

14 Smyczyński, „Separacja małżonków”, 151–152; Tadeusz Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze* (Warszawa: C.H. Beck, 2005), 147–148; Janina Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, *Państwo i Prawo* 10 (1999): 13–14; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 37.

Odnosi się to zwłaszcza do przedstawianej wcześniej separacji czasowej. Jednak mimo powyższego założenia większość funkcji i celów można uznać za pokrywające się w obu porównywanych porządkach prawnych, dlatego zostaną one omówione wspólnie poniżej¹⁵.

Za naturalny przejaw można uznać zachowanie się jednego ze współmałżonków, który w trakcie kryzysu reaguje ucieczką od drugiego, z którym już nie chce lub nie może żyć ze względu na płynące stąd zagrożenia. Celem separacji jest uświadomienie małżonkom w takich sytuacjach, iż istnieje środek, który umożliwia dość radykalną dyspozycję, nie unicestwiając przy tym samego małżeństwa. Dlatego celem dokonanej ucieczki może być ukierunkowanie na pogodzenie się w dłuższym lub krótszym czasie. Stanowi ona również sposobność do przemyślenia i zmiany postępowania, a konsekwentnie do dania małżonkowi szansy na przywrócenie wspólnoty życia. Instytucja separacji nie dopuszcza bowiem faktów dokonanych.

Separacja prawna nie stanowi sama z siebie przyczyny rozłączenia małżonków, ale staje się swoistym potwierdzeniem takiego stanu. Chroni jednocześnie niewinnego takiej sytuacji, solidaryzując się z nim. Takie usankcjonowanie nie jest też w żadnym razie przyzwoleniem ani pobłażaniem występkom małżonka winnego, ale raczej rodzajem nałożonej na niego kary. Jednak wraz z orzeczeniem separacji ustawodawca nie przyznaje małżonkom nieograniczonej swobody, lecz zwalnia ich tylko z obowiązku wspólnego pożycia. Tę funkcję separacji należy określić jako ochronną¹⁶. Nie chodzi jedynie o sytuację cywilnoprawną, ale nie do przecenienia jest również możliwość jej użycia jako środka ochrony swoich przekonań religijnych, które mogą być przyczyną kryzysu rodzinnego.

Za funkcję refleksyjną separacji uznać należy stwarzaną w tej sytuacji możliwość gruntownego namysłu i refleksji nad podjętymi decyzjami oraz ewentualną alternatywą przyszłego rozwodu. Daje ona przy tym poczucie bezpieczeństwa całej rodzinie i szansę na pozytywny rozwój psychiczny dzieci, który w przypadku rozwodu może być zakłócony czy wręcz uniemożliwiony.

Orzeczenie separacji samo przez się nie rozwiąże na pewno wszelkich problemów panujących w rodzinie, może jednak złagodzić istniejące w ich codziennym życiu napięcia. Mimo zerwania wspólnoty małżeńskiej nie jest to środek tak drastyczny jak rozwód i nie stwarza we współmałżonkach poczucia całkowitego końca. Przerwane pożycie łatwiej jest nawiązać na nowo w trakcie separacji niż po rozwodzie, gdy związek został rozwiązany w kategoriach prawnych. W tych kategoriach separacji należy przypisać funkcję restytucyjną¹⁷. Jednak dla jej skuteczności małżonkowie sami muszą podjąć określone działania.

15 Kasprzyk, „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”, 45; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 36; Kasprzak, *Wybrane zagadnienia z prawa kościelnego*, 740.

16 Niektórzy autorzy proponują miano „funkcji surogacyjnej”. Halberda, „Separacja – wybrane zagadnienia materialnoprawne (przesłanki, skutki)”, 88, 91–94.

17 Prof. T. Smyczyński używa terminu „funkcja paliatywna”. Tadeusz Smyczyński, „Kierunki reform kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2 (1999): 309.

Z pewnością nie należy przyznawać tej instytucji zadań pogłębiania kryzysu i rozbijania związków. Oczywiście, rozłączenie małżonków wpływa zapewne na osłabienie więzi oraz kontaktów uczuciowych, a przez to rozwój trudności i zmniejszenie szans na powrót do siebie. Traktowanie jednak separacji jako kroku zmierzającego ku rozwodowi całkowicie wypacza jej sens. Takie zakończenie jest, niestety, zamiarem wielu par małżeńskich, zwłaszcza na gruncie systemów prawnych reprezentujących dwa ostatnie modele regulacji separacji przedstawiane powyżej.

Ponadto instytucję separacji można postrzegać jako instrument regulacji wszelkiego rodzaju rodzinnych spraw od strony formalnoprawnej. Dotyczy to zarówno usankcjonowania sytuacji terażniejszej, co może przyczynić się do złagodzenia kryzysu, jak również zabezpieczy sfery wspólnego życia i gospodarowania na przyszłość. Funkcji regulacyjnej walorów dodaje także możliwość przeprowadzenia wielu spraw w jednym postępowaniu. Orzeczenie separacji pozwala m.in. na uregulowanie stosunków z dziećmi oraz wykonywania nad nimi władzy rodzicielskiej, zniesienie małżeńskiej wspólności majątkowej, zmianę zasad zarządu majątkiem wspólnym, ustalenie bądź zaprzeczenie ojcostwa¹⁸.

Reasumując, zadaniem, do którego realizacji ma zmierzać orzeczenie separacji, jest stworzenie skonfliktowanym małżonkom możliwości pojednania i złagodzenia sporu. Ponadto ze swej natury ma ona ułatwić im uporządkowanie swoich spraw osobistych, rodzinnych i prawnomajątkowych. Stanowi zatem usankcjonowanie sytuacji faktycznego rozłączenia bez względu na to, czy jest się osobą wierzącą, czy też nie. Wprowadzenie jej obok instytucji rozwodu stanowi wzbogacenie możliwych do wyboru środków kodeksowych, zapewniając również określone rozwiązania czasowe i fragmentaryczne.

3. Przesłanki orzeczenia separacji

Co do zasady małżeństwo jest wspólnotą całego życia zawartą między kobietą i mężczyzną. Na gruncie prawa kanonicznego określa się je dodatkowo mianem przymierza, podwyższając tym samym jego rangę i znaczenie. Jednak zarówno ustawodawca kościelny, jak i świecki przewidzieli pewne okoliczności dające małżonkom prawo „zawieszenia” teźże wspólnoty. Niniejsze opracowanie nie będzie się skupiało nad możliwościami całkowitego rozwiązania związku małżeńskiego przewidzianymi w polskim prawie cywilnym, natomiast zogniskuje swoją uwagę nad przyczynami przerywania wspólnego życia, ale bez możliwości rozwiązania węzła małżeńskiego, czyli nad przyczynami separacji.

Polski ustawodawca przyjął, że zaistnienie separacji prawnej nie jest bezwzględną przesłanką orzeczenia rozwodu. Orzeczenie jej nie jest zatem etapem przejściowym, ale oznaką głębokiego kryzysu pożycia, w jakim znajdują się małżonkowie. Przesłanki

---

¹⁸ Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 34–40; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 115–117; Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, 14–15; *Rozwód, separacja, podział majątku: podręcznik z wzorami pism procesowych*, red. Teresa Dyrka, Paweł Baranowski (Zielona Góra: Zachodnie Centrum Organizacji, 2000), 52–54.

do jej orzeczenia zostały podzielone na gruncie polskiego prawa rodzinnego na pozytywne i negatywne. Dla bardziej przejrzystego porównania opisywanych porządków prawa na potrzeby tego opracowania przyjęto ten sam podział również dla przesłanek prawa kanonicznego.

3.1. Przesłanki pozytywne

Przywrócenie w polskim prawie cywilnym instytucji separacji daje osobom pozostającym w kryzysie małżeńskim większą możliwość wyboru spośród służących im praw podmiotowych. Dla skorzystania z opisywanej regulacji muszą ziszczyć się jednak pewne przesłanki, po zaistnieniu których zarówno sąd kościelny, jak i świecki może orzec separację¹⁹.

Zgodnie z treścią norm prawa cywilnego ustanowienie separacji prawnej może nastąpić w przypadku zaistnienia między współmałżonkami całkowitego rozkładu pożycia. Klauzula ta stanowi jedyną pozytywną przesłankę na gruncie prawa rodzinnego. Nie ma bowiem kodeksowo określonego enumeratywnego katalogu bezwzględnych przesłanek separacyjnych, które stanowiłyby naruszenie obowiązków małżeńskich²⁰. Prawodawca precyzuje jedynie, że rozkład ten powinien charakteryzować się zupełnością w trzech płaszczyznach: ekonomicznej, duchowej i fizycznej. Po stwierdzeniu przez sąd, iż dany związek małżeński nie funkcjonuje prawidłowo, zawiesza się prawa i obowiązki wynikające z faktu pozostawania w tej wspólności.

Ustawodawca, inaczej niż w przypadku rozwodu, nie wymaga, aby przesłankę rozkładu pożycia cechowała trwałość²¹. Odzwierciedla to jego troskę o małżonków pozostających w kryzysie oraz unaocznia opisaną wcześniej restytucyjną funkcję separacji.

19 W polskim systemie prawa nie zostały wyróżnione bezwzględne przesłanki rozwodowe ani separacyjne, dlatego sądy muszą polegać bardziej na własnym doświadczeniu. Zaznaczyć trzeba, że obecnie bezwzględny system przesłanek rozwodowych nie występuje w czystej postaci praktycznie w żadnym państwie europejskim. Np. w Anglii, Włoszech czy Niemczech mamy do czynienia z systemem mieszanym, a w Belgii czy Francji z wielosystemowym. Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 180–181.

20 Taki katalog formułował Projekt prawa małżeńskiego z 1929 roku, przyjmujący system mieszany w sprawach o orzeczenie separacji małżeńskiej. Projekt ten uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 nigdy nie wszedł w życie. W art. 58 tego projektu zostały szczegółowo wymienione powody separacji, za które uznano: cudzołóstwo, nastawania na życie współmałżonka lub jego dziecka, ciężka obelga, zniewaga lub potwarz, pozbawienie małżonka władzy rodzicielskiej, odmowa środków utrzymania rodziny, opuszczenie wspólnego zamieszkania, skazanie na karę pozbawienia wolności ponad 5 lat, dopuszczenie się przestępstwa hańbiącego, życie hulawcze lub rozwiązłe, nakłanianie współmałżonka lub dzieci do życia niemoralnego, uprawianie zajęcia hańbiącego, pijaństwo lub narkomania, zaraźliwa choroba weneryczna, trwająca od 3 lat choroba umysłowa, niemoc płciowa przed upływem 10 lat małżeństwa; błąd przy zawarciu małżeństwa co do osoby współmałżonka, jego stanu cywilnego, obywatelstwa, wyznania, albo takich istotnych jego właściwości, które stanowią prawną przeszkodę do małżeństwa, albo które grożą zdrowiu powoda i jego przyszłego potomstwa, albo które uchodzą powszechnie za uchybiające czci małżonka; przymuszenie do małżeństwa; odmowa dopełnienia uroczystości kościelnych wbrew danemu przyrzeczeniu, oświadczonemu przy akcie małżeństwa. Orzeczenie separacji było także zależne od łącznego spełnienia dwóch przesłanek: brak stania na przeszkodzie dobra małoletnich dzieci oraz trwały rozkład pożycia małżonków.

21 Trzeba jednak zaznaczyć, że możliwe jest orzeczenie separacji również w przypadku trwałego rozkładu pożycia, gdyż małżonkowie mają wówczas prawo wyboru pomiędzy instytucją separacji i rozwodu. Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 182.

Mimo to klauzula zupełnego rozkładu pożycia dotycząca separacji została określona w ustawie tak samo jak dla rozwodu. Z tego powodu przy orzekaniu separacji pomocne są ustalenia poczynione przez Sąd Najwyższy co do istoty tego rozkładu²². Jest to zdarzenie prawne ciągle, czyli pewien stan, a nie zdarzenie występujące w jednej chwili. Ponadto rozkład więzi małżeńskiej powinien zachodzić już w chwili złożenia pozwu o separację. Odróżnić go także należy od zwykłego rozkładu więzi międzyludzkich²³.

Stanowisko doktryny nie jest tak jednoznaczne jak stanowisko Sądu Najwyższego. Występuje w niej rozróżnienie zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego, w którym ustały więzi we wszystkich trzech płaszczyznach oraz rozpadu, w którym nie wszystkie one zanikły, ale są tak minimalne, iż można uznać ów rozkład za zupełny. W tym drugim przypadku rozpad pożycia ma miejsce mimo zachowanych więzi ekonomicznych wymuszonych okolicznościami wspólnego zamieszkania²⁴.

Ocena, czy ta pozytywna przesłanka separacji została spełniona, należy do wyłącznej kompetencji sądu, który w postępowaniu dowodowym określa stopień tego rozkładu. Sąd jest zobligowany, by w postępowaniu tym wskazać jak najwięcej okoliczności mających wpływ na zaistniały kryzys małżeński. Ważne jest, by ustalany przez niego zupełny rozkład małżeństwa istniał w chwili zamknięcia sprawy, gdyż w innym przypadku, chroniąc interes społeczny, nie można by orzec separacji. Sędzia miałby ułatwione zadanie w systemie bezwzględnych przesłanek ustalonych odgórnie przez prawodawcę. Tymczasem rozpad pożycia zwykle nie jest konsekwencją jednej silnej przesłanki, lecz kompilacją kilku przyczyn. Wówczas pojawiają się trudności w ocenie zaistniałej sytuacji. Łatwiej jest ją ocenić, kiedy występuje konflikt między małżonkami lub zachowanie jednego z nich wskazuje na cudzołóstwo, alkoholizm albo znęcanie się nad członkami rodziny²⁵.

Ustalając powody zaistniałego kryzysu małżeńskiego, należy także zbadać, czy wina rozpadu małżeństwa leży po stronie męża, żony, czy też po obu stronach. Do katalogu takich zawinionych przyczyn można zaliczyć m.in.: niedochowanie wierności małżeńskiej, naganny stosunek do rodziny współmałżonka, agresja, zaniedbywanie rodziny, odmowa wzajemnej pomocy, hazard, prostytutka, skazanie za zbrodnię, nieetyczne postępowanie, alkoholizm, narkomania, zatajenie choroby fizycznej lub psychicznej. Natomiast do niezawinionych okoliczności należą m.in.: różnica charakterów, impotencja, bezpłodność, wady oświadczenia woli, różnica wieku, różnice światopoglądowe, wyjazd małżonka za granicę, zgoda na ingerencję teściowej w sprawę małżonków. Nie jest to katalog zamknięty,

---

22 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 maja 1955 r., sygn. akt I CO 5/55, OSN 1955 nr 3 poz. 4.

23 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 180–183; Kasprzyk, „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”, 42; Kasprzyk *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 66–67; Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, 149; Smyczyński, „Separacja małżonków”, 153; Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, 16–17; Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: akty stanu cywilnego, komentarz*, 277; Henryk Haak, „Separacja”, *Monitor Prawniczy* 4 (2000): 214–215; *Prawo rodzinne*, red. Jerzy Ignatowicz, Mirosław Nazar, 121; Halberda, „Separacja – wybrane zagadnienia materialnoprawne (przesłanki, skutki)”, 95–97.

24 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 184.

25 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 184–186; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 68.

ale wszystkie te okoliczności, jak i nowe, wskazywane spoza tego zbioru, muszą mieć istotny wpływ na rozpad małżeństwa²⁶.

W ostatnim czasie jednym z najpowszechniejszych powodów rozstania, obok różnicy charakterów, jest alkoholizm. Zaznaczyć należy, że sama choroba alkoholowa nie uzasadnia żądania separacji, ale podstawę do takiego pozwu stanowią już jej skutki. W wyniku alkoholizmu małżonek może zmieniać swoje wartości, co prowadzi często do rozpadu życia rodzinnego. Może on również prowadzić do złego traktowania członków rodziny, co również jest przesłanką orzeczenia separacji.

Podobnie zachwianie wierności małżeńskiej jest okolicznością wpływającą na zasadność separacji. Zarówno ustawodawca świecki, jak i kościelny zobowiązuje małżonków do zachowania wierności, określając ją jako warunek prawidłowego funkcjonowania rodziny, dlatego zdrada małżeńska postrzegana jest jako symptom zaniku więzi uczuciowej. Małżeństwo, będąc związkiem jednej kobiety i jednego mężczyzny, obliuguje ich do zachowania całkowitej wierności również poza sferą seksualną. Wierność ta objawia się w udzielaniu duchowego wsparcia i wspólnym wychowaniu potomstwa²⁷.

Argumentując pozew o separację, można powoływać się oczywiście na inne przesłanki niewskazane powyżej. Warunkiem jest ich skutkowanie zupełnym rozkładem pożycia małżeńskiego. Co więcej, przed sądem cywilnym można również powoływać się na podstawy separacji wymienione w prawie kanonicznym. Katalog tam zawarty wydaje się być bardziej uporządkowany i przejrzysty. Według jego norm wspólnota małżeńska nie stanowi istotnego przymiotu małżeństwa, pomimo iż jest prawem i obowiązkiem małżonków. Prawodawca kościelny jednoznacznie stwierdza, że dla godziwej i słusznej przyczyny strony mogą się uchylić od tego obowiązku. Jest to jednak wyjątek, którego nie można interpretować rozszerzająco²⁸.

Pojawiające się w codziennym życiu okoliczności powodujące rozkład małżeństwa bywają trudne do przezwyciężenia zwykłymi środkami duszpasterskimi. Stąd w prawie kanonicznym ustanowione zostały prawne przyczyny usprawiedliwiające i upoważniające małżonków do uchylenia się od obowiązku wspólnego życia. Separacja zatem jest wyjątkowym środkiem ochrony godności małżonka niewinnego, który jednak nie jest do niej zobligowany, a uprawniony. Autorytet Kościoła postuluje jednak nakłanianie małżonka niewinnego do darowania winy oraz nieprzedłużania separacji²⁹.

26 Art. 58 Projektu *Prawa małżeńskiego*, uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r., Warszawa, Komisja Kodyfikacyjna 1931 nr 12 poz. 31; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 187–188 i 192–193; Kasprzyk, „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”, 42–43; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 67–68; Kasprzyk, „Separacja prawna w świetle znowelizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”, 221; Kazimierz Piasecki, *Separacja w prawie polskim* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 2000), 16–18; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 18–32.

27 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 188–191.

28 Kan. 1135 CIC 1983; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 188; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 98; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 68.

29 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 66–67; Ginter Dzierżon, „Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego”, *Ius Matrimoniale* 11, 5 (2000): 151–168, DOI: 10.21697/im.2000.5(11).08; Góralski, „Instytucja separacji a prawo polskie”, 240.

Ustawodawca kościelny, formułując katalog powodów orzeczenia separacji, wymienia pięć przesłanek³⁰. Jest zatem bardziej precyzyjny od ustawodawcy świeckiego. Nie jest to jednak katalog zamknięty³¹, zawiera bowiem w ostatnim punkcie normę blankietową, z której można przypuszczać, iż dopuszcza się jeszcze inne przyczyny separacyjne.

Główną i podstawową przesłanką pozytywną na gruncie porządku kanonicznego stanowi cudzołóstwo jako pogwałcenie zasady wyłączności do ciała współmałżonka, godzące we wspólnotę małżeńską. Zdrada małżeńska ujęta jest tu w sposób bardziej jaskrawy i z większą uwagą niż czyni to prawodawca świecki. Podkreśla się, że jeśli małżonek niewinny w sposób wyraźny lub dorozumiany nie darował winy, może zerwać wspólnotę życia. Wskazuje się przy tym na aspekt chrześcijańskiego przebaczenia stronie cudzołożnej ze względu na dobro rodziny, jednak małżonek niewinny nie jest do tego bezwzględnie zobligowany.

Powodem rozłączenia małżonków może stać się współżycie cielesne z osobą trzecią, które jest pewne moralnie, czyli rozumiane jako świadome i dobrowolne. Nie dokonuje się tutaj żadnego rozróżnienia pomiędzy mężczyzną i kobietą. Zatem nie ma znaczenia, czy zdrady dopuściła się żona, czy mąż oraz czy były to stosunki hetero, czy homoseksualne. Musi być to jednak czyn wolny, zatem zgwałcenie nie stanowi przesłanki separacyjnej. Nie spełniają również prawnych wymogów zachowania takie jak pocałunki czy pisanie listów miłosnych.

Po zaistnieniu opisanej przesłanki i orzeczeniu na jej podstawie separacji małżonkowie zwolnieni są od obowiązku i prawa współżycia. Nie zwalnia to ich jednak od obowiązku zachowania wierności małżeńskiej, ponieważ w obliczu prawa kanonicznego ich związek małżeński nadal istnieje.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że w kontekście cudzołóstwa wyinterpretować można cztery przesłanki negatywne, które zostaną omówione poniżej. Zachodzą one, gdy małżonek niewinny zgodził się na zaistniałe cudzołóstwo albo sam stał się jego przyczyną. Podobnie, jeżeli sam dopuścił się cudzołóstwa, nie może żądać separacji z powodu zdrady w wyniku wyrównania krzywd oraz gdy upłynął sześciomiesięczny termin wymagany do uznania darowania winy³².

Drugą przesłankę pozytywną stanowi wystąpienie poważnego zagrożenia dla zdrowia i życia jednego z małżonków. Wówczas jedna ze stron musi być uznana za źródło

---

30 Kan. 1152 i 1153 CIC 1983.

31 W CCEO w odróżnieniu od CIC 1983 ustawodawca wyraźnie stanowi, że prawo partykularne Kościoła może ustanowić inne przyczyny ze względu na obyczaje ludzi i okoliczności miejsca. Unormowania takiego brakuje w CIC 1983, lecz poza nim oba kodeksy tak samo regulują instytucję separacji. Inaczej również formułuje przesłanki CIC 1917, który wymienia przesłanki szczegółowo i nie zawiera normy blankietowej. W tym względzie na gruncie prawa kanonicznego nastąpiła zatem ewolucja. Kan. 863 i 864 CCEO.

32 Kan. 1152 CIC 1983; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 67; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 98–99; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 28–29; Dzierżon, „Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego”, 160–163; Kasprzak, *Wybrane zagadnienia z prawa kościelnego*, 740–741; Pawluc, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. 4, 331.

poważnego niebezpieczeństwa dla sfery duchowej lub ciała drugiej strony albo dla ich potomstwa³³. Może ona również w inny sposób czynić wspólne życie zbyt trudnym, czym daje podstawę do orzeczenia separacji. Takimi przyczynami są m.in.: przemoc, brutalność, znęcanie się nad współmałżonkiem, wzajemne kłótnie, czyli wszystkie sytuacje narażające stronę niewinną na utratę zdrowia lub życia pod warunkiem, że sama ich nie prowokuje.

Zagrożenie dla sfery duchowej współmałżonka jest trzecią z unormowanych przesłanek pozytywnych. Przejawia się ona m.in. przez przyjęcie wiary akatolickiej, przystanie do sekty, przejście do Kościoła nieutrzymującego jedności z Kościołem katolickim, nakłanianie współmałżonka do grzechów ciężkich, pociąganie do występków, zbrodni.

Uściślając czwartą przesłankę, tj. poważne niebezpieczeństwo dla wspólnych małoletnich dzieci małżonków, należy stwierdzić, że chodzi o dopuszczanie się stosunków kazirodczych, znęcanie się nad dziećmi, nakłanianie ich do przestępstw oraz nieodpowiedzialne zachowanie się wobec nich.

Prawodawca kościelny, precyzując pozytywne przesłanki orzekania separacji, określił dość dokładnie ich zakres przedmiotowy. Nie zamknął on jednak enumeratywnie ich katalogu, formułując jako piątą przesłankę klauzulę o innych okolicznościach uniemożliwiających wspólnotę małżeńską. Należy do niej zaliczyć m.in. prowadzenie przez współmałżonka życia przestępczego, co może narażać na różne przykrości i zniesławienia, pogardzanie przez rodzinę, ponadprzeciętną wulgarność, zbyt małą troskę o utrzymanie rodziny i przerzucanie tego obowiązku wyłącznie na drugiego małżonka, głoszenie poglądów demoralizujących, itp. Takie zastosowanie klauzuli blankietowej daje podstawę, by powoływać się na niewymienione w powyższym katalogu powody separacji. Muszą one jednak stanowić źródło poważnego niebezpieczeństwa dla sfery duchowej lub ciała albo w jakikolwiek inny sposób czynić wspólne pożycie zbyt trudnym i uciążliwym. Norma ta zatem wychodzi naprzeciw potrzebom dzisiejszych czasów i daje możliwość interpretacji, czy dana przesłanka w konkretnych okolicznościach mieści się w dyspozycji danego kanonu³⁴.

3.2. Przesłanki negatywne

Orzeczenie separacji jest jednak niedopuszczalne nawet mimo zaistnienia jednej lub wszystkich przesłanek pozytywnych, jeśli równolegle zachodziłaby choćby jedna z przesłanek negatywnych. W polskim prawie cywilnym wyróżniono co najmniej dwa takie przypadki, tj. jeśli z tego powodu miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków bądź jeśli z innych względów jej orzeczenie byłoby sprzeczne z zasadami współżycia

33 W przypadku, gdy takie niebezpieczeństwo jest bezpośrednie, współmałżonek ma legitymację do samodzielnego decydowania o separacji własną powagą, jednak decyzja ta powinna być zatwierdzona przez kompetentną władzę w ciągu sześciu miesięcy. Kan. 1152 §3 CIC 1983.

34 Kan. 1153 §1 CIC 1983; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 68–69; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 99–100; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 28–29; Kasprzak, *Wybrane zagadnienia z prawa kościelnego*, 741–742; Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. 4, 331.

społecznego. Warto również zaznaczyć, iż w przepisach o separacji nie ma tzw. zasady rekryminacji, tj. zakazu orzekania separacji na podstawie żądania małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia, który byłby odpowiednikiem zakazu rozwodowego. Przyjęcie takiej przesłanki mogłoby prowadzić raczej do zaostrzenia konfliktu niż do uratowania małżeństwa³⁵.

W przypadku pierwszej z podanych przesłanek negatywnych w doktrynie pojawia się problem ze sformułowaniem jednoznacznej definicji dobra dziecka³⁶. Mimo to uznać należy, iż jest to jedna z przewodnich zasad, jakimi kieruje się sąd przy orzekaniu w sprawach separacji. Nie ma wątpliwości, że dziecko dla właściwego rozwoju powinno mieć poczucie więzi z obojgiem rodziców. To właśnie rodzina stanowi bowiem pierwsze i podstawowe środowisko wychowawcze, zatem powinna być pełna i dobrze funkcjonująca. Rozbita rodzina wpływa na kształtowanie się negatywnych uczuć i postaw. W przypadku separacji nie chodzi o to, czy dobro dziecka w ogóle ucierpi, bo to pozostaje faktem bezspornym, lecz o to, czy samo orzeczenie separacji narazi i nadweręży to dobro.

Przesłanka ta jest określona przez prawodawcę w taki sam sposób zarówno dla rozwodu, jak i separacji, ale może okazać się, że w niektórych okolicznościach orzeczenie tej drugiej będzie skutkowało mniejszym zagrożeniem. Dla właściwej oceny tego stanu sąd winien określić i porównać sytuację dzieci po orzeczeniu separacji oraz w przypadku, gdyby do niej nie doszło. Sąd, stosując tę negatywną przesłankę, powinien mieć również na względzie dotychczasowe kontakty dziecka z rodzicami, jego stan zdrowia, wiek i stopień wrażliwości. Uwzględnienie tych wszystkich okoliczności wymaga najczęściej skorzystania z opinii biegłego.

Ponadto analizując tę przesłankę, należy określić desygnaty nazwy wspólnych małoletnich dzieci małżonków. W myśl obecnie obowiązującego prawa cywilnego są nimi:

- dzieci pochodzące z małżeństwa lub od jednego z małżonków, a przysposobione przez drugiego małżonka;
- dzieci przysposobione przez oboje małżonków;
- dzieci pozamałżeńskie uznane przez współmałżonka i których pochodzenie od małżonka zostało ustalone przez sąd³⁷.

Wspomniany zakaz orzeczenia separacji związany z powyższą przesłanką został sformułowany w sposób kategoryczny, który nie dopuszcza żadnych odstępstw ani wyjątków. Przy czym nie obejmuje on pełnoletnich dzieci małżonków nawet w przypadku ewentualnie zaistniałej potrzeby pomocy ze względu na zły stan zdrowia lub naukę.

---

35 Art. 61¹ §1 i 2 KRO; Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, 17; Kasprzyk, „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”, 43; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 194 i 201; Kasprzyk, „Separacja prawna w świetle znolizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”, 221–222; Smyczyński, „Separacja małżonków”, 153; Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, 149–150; Gajda, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: akty stanu cywilnego, komentarz*, 277; *Prawo rodzinne*, red. Jerzy Ignatowicz, Mirosław Nazar, 121.

36 Na potrzeby pracy przyjęto za W. Stojanowską, iż jest to kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym, niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz należytego przygotowania do pracy, odpowiednio do jego uzdolnień. Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 194.

37 Art. 27, 62, 114, 115 §3 KRO.

Podobnie nie dotyczy on małoletnich dzieci tylko jednego z małżonków, choćby strony wychowywały je wspólnie, jak też dziecka poczętego, a nienarodzonego³⁸.

Te dwa ostatnie przypadki łączą się z drugą przesłanką negatywną, bowiem ze względu na ich charakter wydaje się, że sąd mógłby rozpatrzyć ich niedopuszczalność w aspekcie zasad współżycia społecznego. Okoliczności spełniające tę przesłankę zachodzą także wówczas, jeśli z zasadami tymi nie można pogodzić rażącej krzywdy grożącej małżonkowi sprzeciwiającemu się separacji. Podobnie, gdy przeciw temu żądaniu przemawiają względy natury społeczno-wychowawczej sankcjonujące efekt złośliwego i złego traktowania współmałżonka lub dzieci, a także w przypadku lekceważenia instytucji małżeństwa lub obowiązków rodzinnych.

Zgodnie z doktryną pod pojęciem klauzuli zasad współżycia społecznego rozumie się odwołanie do powszechnie uznanych w kulturze społecznej wartości będących jednocześnie dziedzictwem i składnikiem kultury europejskiej, które są przy tym zgodne z zasadami demokratycznego państwa prawnego. Niektórzy jej przedstawiciele stwierdzają, że należy je rozumieć wprost jako zasady etycznego postępowania wyinterpretowane z chrześcijańskiego systemu wartości, co przybliżałoby je do przesłanek zaczerpniętych z prawa kanonicznego.

Ustawodawca cywilny, wskazując tę przesłankę negatywną, powołuje się na sytuacje szczególne, w których separacja nie powinna być orzeczona nawet pomimo rozpadu małżeństwa i braku innych przesłanek negatywnych, tj. w przypadku choroby fizycznej jednego z małżonków, gdy jego stan wymaga troskliwej opieki ze strony drugiego małżonka, okazywania zarówno pomocy duchowej, jak i materialnej. Sąd powinien odmówić orzeczenia separacji również w przypadku zaistnienia mniejszych ułomności czy niedoskonałości w budowie ciała. Podstawą separacji nie może być także zgodne żądanie małżonków, którzy wychowują wspólnie pełnoletnie dzieci dotknięte trwałym kalectwem i potrzebujące stałej opieki³⁹.

W przesłankę tę wpisują się również cztery sytuacje usankcjonowane przez normy prawa kanonicznego, które pozostają w niezgodności z zasadami współżycia społecznego mimo braku jasnego stwierdzenia tego faktu przez prawodawcę kościelnego.

Pierwszą z nich jest przyzwolenie jednego z małżonków na wiarołomstwo drugiej strony. Taka zgoda na cudzołóstwo może być wyraźna, dokonana słowami lub znakami albo milcząca, wynikająca z zachowania. Aprobata ta powinna spełniać wszystkie wymogi dotyczące aktu prawnego. Przy czym nie mają w tej sytuacji znaczenia motywy, jakimi kierował się małżonek przyzwalający. Jednak należy zaznaczyć, że zgoda taka może dotyczyć tylko czynów przyszłych, a nie przeszłych.

38 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 194–197; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 68–69; *Prawo rodzinne*, red. Jan Winiarz, Janusz Gajda, 152; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 33–36.

39 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 197–200; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 69–70; *Prawo rodzinne*, red. Jan Winiarz, Janusz Gajda, 152–153; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 35–37.

Sytuacja druga ma miejsce, kiedy jeden z małżonków nakłania, pomaga lub namawia drugiego do cudzołóstwa. Znaczenia prawnego nie można jednak przypisać knowaniom odległym albo pośrednim. Dla przyjęcia takiej prowokacji wymagane jest także zaistnienie związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy niemoralną postawą jednej strony, a dokonaniem cudzołóstwa drugiej.

W trzeciej sytuacji mamy do czynienia z kompensacją cudzołóstwa noszącą w sobie znamiona neutralizacji winy. Zachodzi ona, kiedy małżonek niewinny świadomy cudzołóstwa drugiej strony sam dopuszcza się podobnego wiarołomstwa. Jednak sytuacja ta pozostaje w sprzeczności z dwiema poprzednimi, ponieważ zarówno aprobatą cudzołóstwa, jak i jego prowokacja wykluczają przyszłą rekompensatę⁴⁰.

Natomiast specyficzny przypadek stanowi sytuacja czwarta związana z przebaczeniem jako istotą życia chrześcijańskiego, która zakłada świadomość zdrady u małżonka niewinnego. Darowanie winy może się dokonać w trójakiej postaci: wyraźnie, wyrażone słowami lub znakami; milcząco, przez dobrowolne podjęcie współżycia małżeńskiego mimo świadomości zdrady; przypuszczalnie, kiedy domniemywa się darowania występku po zachowaniu wspólnoty małżeńskiej przez okres sześciu miesięcy, domniemanie to jest jednak wzruszalne⁴¹.

Ustawodawca kościelny stanowi także, że przyczyną cudzołóstwa może stać się również jeden z małżonków, który w sposób nieuzasadniony wyrzuca drugiego ze wspólnego mieszkania, wyrzuca jego rzeczy lub odmawia mu powinności małżeńskiej. W takich przypadkach, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, małżonek taki nie może żądać orzeczenia separacji⁴².

Prawodawca świecki stwierdza także za niezgodne z omawianą przesłanką negatywną wysuwanie żądań separacyjnych mających na celu wyłącznie uregulowanie spornych spraw majątkowych. Niedopuszczalność takich działań opiera się na tym, że małżonkowie mogą skorzystać z innych instytucji prawnych przeznaczonych do uregulowania tych dziedzin życia⁴³.

4. Orzekanie w sprawach o separację

Normy prawa cywilnego w zakresie postępowania o orzeczenie separacji przyznają czynną legitymację do wnoszenia pism procesowych wyłącznie małżonkom, bo to między nimi toczy się postępowanie. Nie ma jej natomiast prokurator, jak i inne osoby, których udział

40 Kan. 1152 §1 CIC 1983; kan. 1129 §1 CIC 1917.

41 Kan. 1152 §2–3 CIC 1983; kan. 1129 §2 i 1130 CIC 1917.

42 Dzierżon, „Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego”, 164–167; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 67; Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, 236–237; Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, t. 3, 226; E. Szafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, 169; Janusz Gręźlikowski, *Czy w Kościele są rozwody* (Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Diecezjalne, 2001), 56–57; Wojciech Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie* (Warszawa: Polskie Wydawnictwo Prawnicze, 2000), 165–166.

43 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 201; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 70–71.

w charakterze stron jest niedopuszczalny. W każdym przypadku dla orzeczenia właściwe rzeczowo są sądy okręgowe⁴⁴. Właściwość rzeczowa tych sądów zachodzi zarówno w sprawach o separację na zgodny wniosek małżonków, jak i w sprawach o zniesienie separacji. Właściwość miejscową ustala się natomiast według ostatniego wspólnego miejsca zamieszkania małżonków, a w braku takiej podstawy – sąd miejsca ich wspólnego pobytu. Jeżeli małżonkowie nie mają wspólnego miejsca zamieszkania ani pobytu, wniosek należy zgłosić w sądzie właściwym dla jednego z małżonków, zgodnie z przepisami szczególnymi, jak dla procedury rozwodowej⁴⁵. Każdy z małżonków może żądać orzeczenia przez ten sąd separacji, jeżeli nastąpił między nimi zupełny (lecz w odróżnieniu od rozwodu nie trwały) rozkład pożycia. Jeżeli separacji żąda tylko jeden z małżonków, musi wnieść pozew do sądu, który będzie rozpoznawał sprawę w postępowaniu procesowym według przepisów o postępowaniach odrębnych. W przypadku zgodnego roszczenia o orzeczenie separacji obu stron kierują oni do sądu wniosek, który rozpoznawany jest w postępowaniu nieprocesowym. Orzeczenie separacji obliuguje sąd do orzekania, czy i który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia. Wówczas ustala się winę jednego lub obojga małżonków. Zaś zaniechać orzekania o winie można jedynie na zgodny wniosek stron.

W prawie kanonicznym określenie stron postępowania kształtuje się podobnie, gdyż nie można ustanowić separacji z urzędu, a odmienności wynikają z samego charakteru postępowania według norm kanonicznych. Związek małżeński jest postrzegany jako instytucja publiczna, stąd interwencja modyfikująca jej współżycie domaga się autorytetu kościelnego. Kompetencje do przeprowadzenia separacji mają zatem biskup diecezjalny, właściwy ze względu na miejsce przebywania małżonków, z zamiarem pozostania co najmniej przez trzy miesiące; sąd biskupi po przeprowadzeniu ustnego procesu spornego oraz sami małżonkowie ze względu na istnienie poważnej przyczyny. Jednakże w tym ostatnim przypadku faktyczna separacja powinna zostać uregulowana prawnie w ciągu sześciu miesięcy od jej zaistnienia⁴⁶.

Należy zaznaczyć, że na gruncie prawa kanonicznego celem postępowania o orzeczenie separacji jest stwierdzenie kanonicznej przyczyny separacji oraz wskazanie strony winnej rozkładu pożycia. Jednak w porządku tym uwidacznia się także aspekt duszpasterski, ponieważ sędzia kościelny zobowiązany jest nakłaniać strony do ugodowego zażegnania kryzysu, zanim przyjmie sprawę do rozpoznania. Kładzie się wówczas mocny akcent na rozmowę duszpasterską mającą prowadzić do przywrócenia równowagi w związku małżeńskim.

44 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 204–205; Kasprzyk, „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”, 43; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 71; Kasprzyk, „Separacja prawna w świetle znowelizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”, 222; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 37.

45 Art. 567¹ w zw. z art. 508 §1–3 KPC.

46 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 72; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 100–101; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 30; Dzierżon, „Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego”, 167; Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. 4, 331–332; Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, 237; Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, 166–167.

W sytuacjach, gdy orzeczenie sądu biskupiego nie wywołuje skutków cywilnych albo jeśli wyrok sądu cywilnego nie będzie naruszał prawa kanonicznego, biskup diecezjalny właściwy ze względu na miejsce pobytu współmałżonków może zgodzić się na rozpatrzenie sprawy o separację tylko przez sąd cywilny. Jest to wyjątek, którego się nie rozszerza, a stosowany ze względu na szczególne okoliczności wpływa na przenikanie się dwóch porządków prawnych dotyczących katolików. Opisana decyzja biskupa będzie sankcjonować cywilny wyrok, nadając mu skutki kanoniczne. Sędzia kościelny, mając pewność, że sprawa dotyczy czysto cywilnych skutków małżeństwa, powinien się nawet starać, by była ona wniesiona od samego początku do sądu świeckiego⁴⁷.

Warto podkreślić, że sąd cywilny, rozpoczynając postępowanie, również jest obowiązany do podjęcia próby pojednania małżonków, wyznaczając w tym celu termin posiedzenia pojednawczego. Jest to kolejne podobieństwo między dwoma omawianymi porządkami prawnymi⁴⁸.

Orzeczenie separacyjne ma szeroki zakres, sąd obligatoryjnie sankcjonuje w nim prawnie separację małżonków; ponadto rozstrzyga o winie rozkładu pożycia, jeśli nie było zgodnego wniosku małżonków w tej kwestii; ustala władzę rodzicielską nad wspólnym małoletnim dzieckiem, jak również wysokość, w jakiej każde z rodziców jest zobowiązane do ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dzieci. Jego orzeczenie nie jest uwarunkowane wnioskami stron w tej materii. Natomiast fakultatywnie, na żądanie małżonka, sąd może także orzec eksmisję współmałżonka albo sposób korzystania ze wspólnego mieszkania. W wyroku można również dokonać podziału majątku wspólnego bądź zasądzić alimenty dla dorosłego małżonka na wniosek jednej ze stron. Wspomniane regulacje mogą, zgodnie ze złożonym wnioskiem, dotyczyć okresu po orzeczeniu separacji, jak i czasu trwania procesu⁴⁹.

---

47 Kan. 1692 CIC 1983; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 74–77; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 102–103; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 31–33; Góralski, „Instytucja separacji a prawo polskie”, 240–241; Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, t. 4, 332; Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, t. 3, 227; Szafronowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, 404–405; Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, 239–240; Gręźlikowski, *Czy w Kościele są rozwody*, 60.

48 Gręźlikowski, *Czy w Kościele są rozwody*, 61; Smyczyński, „Separacja małżonków”, 154–155; Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, 151; Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, 19–21; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 109; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 207–208; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 71–72; Haak, „Separacja”, 216; *Prawo rodzinne*, red. Jan Winiarz, Janusz Gajda, 153; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 39–40.

49 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 218–222; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 111; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 44–65.

5. Zniesienie separacji

Postępowanie o zniesienie separacji jest jednym z wielu sposobów ustania tego rodzaju rozłączenia. Zarówno w prawie kanonicznym, jak i cywilnym wyróżnia się jeszcze inne czynniki powodujące jej ustanie. Polski ustawodawca za przesłanki takie uznał m.in. śmierć jednego z małżonków, która skutkuje całkowitym ustaniem małżeństwa, orzeczenie dalej idącego rozwodu, unieważnienie małżeństwa oraz właśnie sądowy akt zniesienia separacji. Natomiast prawodawca kościelny wskazuje zamknięty katalog ustania separacji. Podobnie jak w prawie cywilnym wpisany jest w nim przypadek śmierci współmałżonka, ale pozostałe przyczyny uregulowane są odmiennie. Trzy następne powody kładą większy nacisk na odbudowę małżeństwa niż na jego wygaśnięcie, jak w regulacji cywilnej. Są to przebaczenie małżonkowi winnemu, wygaśnięcia przedmiotu i przyczyny separacji oraz zakończenie okresu separacji czasowej. W tych wszystkich przypadkach wspólne pożycie powinno być podjęte po ustaniu przyczyny separacji, jeśli władza kościelna nie postanowi inaczej⁵⁰.

W ujęciu cywilnoprawnym małżonkowie mogą w każdym czasie żądać zniesienia separacji. Sąd jednak przyjmie taki wniosek do rozpoznania dopiero po otrzymaniu zgodnego żądania obu stron. Nie są one ograniczone żadnym terminem na przedstawienie swojego zgodnego żądania w formie wniosku. Musi ono jednak być podtrzymywane aż do zamknięcia rozprawy. Niedopuszczalne jest podjęcie takiego postępowania na wniosek tylko jednego małżonka.

Tak wyrażona zgodna wola obu stron wiąże sąd bez względu na to, czy ich twierdzenia o zakończeniu kryzysu lub faktycznym powrocie do wspólnego pożycia są zgodne z prawdą. Co więcej, w przypadku zgodnego żądania sąd obowiązany jest do zastosowania znacznych uproszczeń w postępowaniu mających na celu zachowanie małżeństwa. Jednak słuszne wydaje się, że w celu uzyskania pewności sytuacji prawnej i zabezpieczenia przed nadużyciami ustawodawca nie zezwala na za daleko idące uproszczenia, które mogłyby prowadzić do ustania separacji przez sam fakt podjęcia współżycia⁵¹.

Prawomocne orzeczenie sądu o zniesieniu separacji skutkuje odrodzeniem się praw i obowiązków wynikających z małżeństwa oraz wspólnoty życia. Małżonkowie nie wracają jednak samoistnie do sytuacji prawnej sprzed orzeczenia separacji. W sprawach niemajątkowych można wprawdzie dostrzec pewien automatyzm, ale w kwestiach majątkowych nie jest już tak jednoznacznie. Niektóre aspekty wymagają orzeczenia sądu,

50 Kan. 1153 §2 CIC 1983; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 77 i 224; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 105; Kasprzyk, *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*, 33; Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, 25; Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*, t. 3, 227; Szałfrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 4, 169; Gręźlikowski, *Czy w Kościele są rozwody*, 59; Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, 167; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 65–66.

51 Sytuacja ta przedstawia się odwrotnie w CIC 1983, gdzie *in favorem matrimonii* dopuszcza się takie rozwiązanie, w którym faktyczny powrót małżonków do wspólnego pożycia oznacza formalne ustanie separacji. Należy jednak pamiętać o odmiennościach istniejących między tymi porządkami prawnymi.

m.in. sprawowanie władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem obojga małżonków oraz o utrzymaniu między małżonkami rozdzielnosci majątkowej na ich zgodny wniosek⁵².

W aspekcie kanonicznym problem separacji łączy się z działaniem duszpasterskim w celu przeciwdziałania rozpadowi małżeństwa. Stąd Kościół powinien udzielać wszelkiej pomocy małżonkom znajdującym się w kryzysie poprzez wsparcie moralne i duchowe. Prawodawca kościelny uznaje za godne pochwały dopuszczenie małżonka winnego do wspólnego życia oraz zrzeczenia się w ten sposób prawa do separacji. Dążąc do ocalenia związku, duszpasterze powinni uświadamiać współmałżonków, iż mogą oni wnosić o orzeczenie separacji mającej na celu przywrócenie równowagi, nie zaś zerwanie wspólnoty życia. Wówczas po jej zniesieniu, za sprawą dobrej woli stron, osiągnięty zostanie właściwie postawiony przed nią cel i zadanie. Podobne stanowisko prezentuje część doktryny cywilnej, wiążąc swoje oczekiwania z pojednawczą funkcją separacji dążącą do wyciszania konfliktów małżeńskich⁵³.

Po przywróceniu instytucji separacji polskiemu prawu rodzinnemu należałoby postawić postulat większego uaktywnienia poradnictwa rodzinnego. Wówczas ze współpracy dwóch porządków prawnych wyłoniłaby się większa szansa na uratowanie zarówno małżeństw katolickich, jak i cywilnych przed zupełnym rozkładem.

Odnosząc się do innych skutków, należy podnieść, iż po orzeczeniu zniesienia separacji małżonkowie mogą ponownie po sobie dziedziczyć. Odradza się obowiązek wspólnego pożycia i wierności, a dziecko urodzone nawet w krótkim okresie po zniesieniu separacji objęte jest domniemaniem ojcostwa. Takie postanowienie jest również podstawą do dokonania dodatkowej wzmianki w akcie małżeństwa⁵⁴.

Zakończenie

Zarówno na gruncie prawa kanonicznego, jak i świeckiego małżeństwo jest związkiem charakteryzującym się co do zasady trwałością. Jednak realizacja tej cechy zależy wyłącznie od samych małżonków, którzy przez wierność i wsparcie powinni budować wspólnotę całego życia.

Nie sposób jednak pominąć faktu, iż w życiu małżeńskim zdarzają się niejednokrotnie momenty trudne, prowadzące do kryzysów. Wówczas oba wskazane powyżej porządki prawne zezwalają na rozłączenie małżonków poprzez uchylene wspólnoty stołu i łoża.

---

52 Art. 47, 49, 54 i 61⁶ KRO; Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, 157–158; Smyczyński, „Separacja małżonków”, 159–160; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 246–248; Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, 27; *Prawo rodzinne*, red. Jan Winiarz, Janusz Gajda, 158; Haak, „Separacja”, 218; Krzemiński, *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, 65–66.

53 Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 77–78; Kasprzyk, „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”, 105; Panowicz-Lipska, „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”, 26; Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, 239.

54 Art. 62 §1 KRO; Kasprzyk, *Separacja prawna małżonków*, 248; Kasprzyk, „Separacja prawna w świetle znove-lizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”, 227; *Prawo rodzinne*, red. Jan Winiarz, Janusz Gajda, 158.

Zarówno prawo cywilne, jak i bardziej konserwatywny system kanoniczny uznają taką sytuację za negatywną i niepożądaną społecznie. Chroniąc natomiast małżonka niewinnego, zwłaszcza w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia jego lub wspólnych małoletnich dzieci, zezwalają na separację jako środek lepszy niż bierne znoszenie złego traktowania. Wówczas instytucja ta, powstała w wyniku zupełnego lecz nietrwałego rozpadu pożycia, ma szansę wypełniać stawiane przed nią cele i funkcje skutkujące przezwyciężeniem kryzysu i ochroną interesów stron.

Separacji prawnej nie należy postrzegać jako jednego ze sposobów ustania małżeństwa. Małżonkowie bowiem nie zyskują dzięki niej nieograniczonej swobody, a są jedynie zwolnieni od wspólnego pożycia. Wprowadzona na nowo w 1999 roku do polskiego porządku prawnego instytucja stała się interesującą alternatywą dla powszechnie panującej plagi rozwodów, sprzecznej z polityką prorodzinną państwa. Małżonkowie zyskali dzięki temu skuteczny instrument prawny pomocny w przezwyciężaniu kryzysów rodzinnych. Stąd traktowanie jej jako przejściowego etapu prowadzącego do rozwodu wypacza jej sens.

Pojawiające się głosy przeciwne jej wprowadzeniu, popierane względami wyznaniowymi, również należy obalić. Niedopuszczająca faktów dokonanych instytucja służy bowiem nie tylko katolikom, ale wszystkim obywatelom, dążąc do przywrócenia naturalnego porządku rodziny. Wprawdzie swymi korzeniami sięga ona do prawa kanonicznego, ale nie może to stanowić argumentu przesądzającego o jej niedopuszczalności. W innym przypadku należałoby usunąć z polskiego prawodawstwa szereg innych instytucji wywodzących się z systemu kanonicznego czy też rzymskiego.

W niniejszym opracowaniu przybliżono sens separacji prawnej jako zagadnienia materialnoprawnego. Poddano analizie wybrane dwa niezależne porządki prawne, z którymi polski obywatel może mieć do czynienia. Porównano ich założenia oraz wskazano zachodzące podobieństwa, poczynając od sformułowania pojęcia, poprzez rozważenie jej celu i sformułowanie funkcji, wskazanie niezbędnych przesłanek oraz sposobu jej orzekania oraz zniesienia. Podjęto próbę całościowego ujęcia kanoniczno-cywilistycznego tej instytucji, ukazując, że dzięki otwartemu katalogowi poszczególnych uregulowań oraz wzajemnemu przenikaniu się porządków prawnych można znacząco poszerzyć służące współmałżonkom możliwości owocnego skorzystania z separacji. Dowiedziono, że przedstawione teoretyczne podstawy porządku kanonicznego jako nieobowiązującego powszechnie nie wpływają negatywnie na jej sens. Właściwie wykorzystane przez organy orzekające, mimo braku jasnego do nich odesłania, mogą wydobyć tę instytucję z cienia i nadać jej właściwe znaczenie społeczne.

Wskazana powyżej zależność oraz rola i znaczenie separacji w zakresie ochrony węzła małżeńskiego i rodziny zostały również dostrzeżone przez polskiego ustawodawcę. Przepisy dotyczące tej instytucji są bowiem niejako realizacją norm konstytucyjnych oraz ustaleń wynikających z porozumienia zawartego w formie Konkordatu. Ponadto jej wprowadzenie jest kolejnym, obok możliwości zawierania małżeństw konkordatowych, dowodem poszanowania praw obywateli nie tylko wyznania rzymskokatolickiego.

Dla kompleksowości rozważania należy podnieść *de lege ferenda*, że godnym uwagi jest pomysł wprowadzenia obligatoryjnego postępowania pojednawczego również w sprawach rozpoznawanych na zgodny wniosek małżonków. Podkreślałoby to restytucyjny charakter instytucji separacji. Należy w tej kwestii uwzględnić również doświadczenia kanoniczne, gdzie duszpasterze wraz z poradnictwem rodzinnym, uświadamiając stronom ekstremalność zaistniałego kryzysu, odnoszą sukcesy w ratowaniu tych małżeństw przed całkowitym rozpadem.

Celowym byłoby również wprowadzenie zmian w uregulowaniach dotyczących zniesienia separacji. Należy się zgodzić z propozycjami dokonywania tego przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, co uprościłoby zbyt uciążliwe obecnie postępowanie. Odciążyłoby to również i tak zatłoczone sądy okręgowe, w których przedłuża się czas oczekiwania na pierwszą rozprawę, a tym samym okres powrotu do całkowitej wspólnoty małżeńskiej. Uwzględnić jednak należy niebezpieczeństwo wynikające z możliwości powoływania się przy tym na ewentualne wady składanych w ten sposób oświadczeń woli. Jednak nie ulega wątpliwości, że tę część postępowania należy tak zmienić, by chętni do wznowienia pożycia małżonkowie nie byli poszkodowani w stosunku do osób rozwiedzionych z łatwością zawierających ponownie małżeństwo w urzędzie stanu cywilnego.

Od strony kościelnej natomiast można by wnioskować o możliwość zatwierdzania separacji orzeczonej przez sąd świecki dekretem miejscowego biskupa diecezjalnego w sytuacjach, gdy wyrok taki nie narusza prawa kanonicznego. Separacja jest bowiem środkiem mniej bolesnym niż rozwód, a przy zachowaniu węzła małżeńskiego dekret taki dawałby współmałżonkom możliwość kontynuacji życia sakramentalnego bez konieczności przeprowadzania procesu kanonicznego.

Bibliografia

- Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden*. T. 18, red. K.E.H. Liedtke. Wiesbaden: F.A. Brockhaus, 1968.
- Carol Crowdy, *Family Law in a nutshell*. London: Sweet & Maxwell, 1992.
- „*Codex Iuris Canonici* Auctoritate Joannis Pauli PP II Promulgatus”. *Acta Apostolicae Sedis* 75 (1983) pars II. Ogłoszony 25 stycznia 1983 r., zaczął obowiązywać od pierwszego dnia Adwentu 1983 r.
- Dzierżon, Ginter. „Separacja stała podczas trwania węzła małżeńskiego”. *Ius Matrimoniale* 11, 5 (2000): 151–168. DOI: 10.21697/im.2000.5(11).08.
- Gajda, Janusz. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: akty stanu cywilnego, komentarz*. Warszawa: C.H. Beck, 2002.
- Gajda, Piotr. *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*. Tarnów: Biblos, 2000.
- Góralski, Wojciech. „Instytucja separacji a prawo polskie”. W: *Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 r. w Katowicach*, red. Bronisława Czech, 239–240. Katowice: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Ośrodek Terenowy przy Sądzie Wojewódzkim, 1996.

- Góralski, Wojciech. *Kanoniczne prawo małżeńskie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Prawnicze, 2000.
- Gręźlikowski, Janusz. *Czy w Kościele są rozwody*. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Diecezjalne, 2001.
- Haak, Henryk. „Separacja”. *Monitor Prawniczy* 4 (2000): 214–215.
- Halberda, Jan. „Separacja – wybrane zagadnienia materialnoprawne (przesłanki, skutki)”. *Rejent* 11 (2001): 85–114.
- Holewińska-Lapińska, Elżbieta. „Separacja (projekty nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego)”. *Jurysta* 2–3 (1999): 13–18.
- Kasprzak, Sylwester. *Wybrane zagadnienia z prawa kościelnego*. Lublin–Sandomierz: KUL – Wydawnictwo Diecezjalne, 2000.
- Kasprzyk, Piotr. „Separacja – rozwój instytucji w prawie polskim”. W: *Kościelne Prawo procesowe. Materiały i studia*. T. 3, red. Andrzej Dzięga, Mirosław Wróbel, 26. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne, 2003.
- Kasprzyk, Piotr. „Separacja małżonków – instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i prawie kanonicznym”. *Ius Matrimoniale* 8 (2003): 89–90.
- Kasprzyk, Piotr. „Separacja prawna w świetle znowelizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”. *Roczniki Nauk Prawnych* 1 (2000): 211–212.
- Kasprzyk, Piotr. *Instytucja separacji małżeńskiej w świetle ustawy z dnia 21 maja 1999 roku*. Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 1999.
- Kasprzyk, Piotr. *Separacja prawna małżonków*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003.
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zmianami.
- Krzemiński, Zdzisław. *Separacja. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*. Kraków: Wolters Kluwer, 2006.
- Panowicz-Lipska, Janina. „Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym”. *Państwo i Prawo* 10 (1999): 11–28.
- Pawluk, Tadeusz. *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*. T. 4. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1990.
- Pawluk, Tadeusz. *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Prawo małżeńskie*. T. 3. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1996.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia*. Poznań: Pallottinum, 2000.
- Prawo rodzinne*, red. Jan Winiarz, Janusz Gajda. Warszawa: LexisNexis, 2001.
- Prawo rodzinne*, red. Jerzy Ignatowicz, Mirosław Nazar. Warszawa: Wolters Kulwer, 2006.
- Projekt *Prawa małżeńskiego*, uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r., Warszawa, Komisja Kodyfikacyjna 1931 nr 12 poz. 31.
- Rozwód, separacja, podział majątku: podręcznik z wzorami pism procesowych*, red. Teresa Dyrka, Paweł Baranowski. Zielona Góra: Zachodnie Centrum Organizacji, 2000.

Ruf, Norbert. *Das Recht der Katholischen Kirche*. Freiburg–Basel–Wien: St. Benno-Verlag GmbH Leipzig, 1984.

Słownik języka polskiego. T. 3, red. Mieczysław Szymczak. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1981.

Słownik łacińsko-polski. T. 5, red. Marian Plezi. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1999.

Słownik współczesnego języka polskiego. T. 2, red. Bogusław Dunaj. Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 2000.

Smyczyński, Tadeusz. „Kierunki reform kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”. *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2 (1999): 299–321.

Smyczyński, Tadeusz. „Separacja małżonków”. *Studia Prawnicze* 1–2 (2000): 151–152.

Smyczyński, Tadeusz. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*. Warszawa: C.H. Beck, 2005.

Sztafrowski, Edward. *Podręcznik prawa kanonicznego*. T. 4. Warszawa: Wydawnictwo ATK, 1986.

The code of canon law: a text and commentary, red. James Cordien, Thomas Green, Donald Heintschel. New York/Mahwah: Paulist Press, 1985.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 maja 1955 r., sygn. akt I CO 5/55, OSN 1955 nr 3 poz. 4.

Ustawa z dnia 17 lutego 1964 r. *Kodeks postępowania cywilnego*, Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296 ze zmianami.

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. 1964 nr 9 poz. 59 ze zmianami.

Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. *o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 1999 nr 52 poz. 532.

Cytowanie chicagowskie:

Kazimierz Dullak, Łukasz Pniewski, „Instytucja separacji małżeńskiej na gruncie prawa kanonicznego i polskiego prawa cywilnego”. *Studia Koszalińsko-Kołoברzeskie* 31 (2024): 253–276. DOI: 10.18276/skk.2024.31-13.

Cytowanie oksfordzkie:

Dullak K., Pniewski Ł., *Instytucja separacji małżeńskiej na gruncie prawa kanonicznego i polskiego prawa cywilnego* „Studia Koszalińsko-Kołoברzeskie” 31 (2024), s. 253–276. DOI: 10.18276/skk.2024.31-13.